

Наталія Мельник

ЛЬВІВСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН

Колективна ідентичність формується під впливом множини факторів протягом століть, серед яких не останнє місце належить колективній пам'яті та спільності історично-культурного спадку. Тим не менше, її не варто ототожнювати з абсолютним кінцевим продуктом, оскільки їй властиві трансформації під впливом змін у середовищі формування.

Ключові слова: міжетнічні відносини, колективна ідентичність, колективна пам'ять, ідентифікація, міф.

Nataliya Melnyk. Lviv identity through Polish-Ukrainian relations.

Collective identity is formed for centuries shaped by multiple factors, among which an essential role belongs to collective memory and unity of cultural and historical inheritance. However, it should not be interpreted as an absolute final product, since it can go through a transformation under the influence of changes in the environment of formation.

Key words: *interethnic relations, collective identity, collective memory, identification, myth.*

У ході свого історичного розвитку суспільству властивий перехід від одного якісного стану до іншого. Таке перетворення відбувається на багатьох рівнях, тому його не варто обмежувати винятково політичними, економічними та правовими категоріями. У випадку пострадянських держав, один із трансформаційних шляхів ґрунтувався на впровадженні принципів західної демократії та ліберальної ринкової економіки, а також на пошуку національної ідеї задля формування колективної ідентичності. Перехідні суспільства опиняються у ситуації, у якій зі зміною часово-просторових координат еволюціонують і ідентифікаційні орієнтири, що, у свою чергу, зумовлює певну гнучкість ідентичностей. Тим не менше, будь-які зміни колективних уявлень є тривалими, а інколи і болісними, оскільки йдеться про руйнування ментальних структур. Метою нашої статті є дослідити проблему ідентифікації у перехідному суспільстві на прикладі вітчизняного досвіду, а саме – еволюцію українсько-польських стосунків. Стосунки між цими народностями мають багатовікову історію, впродовж якої вони пройшли через багато етапів. Останні значні зміни відбулися внаслідок здобуття українцями державності та вступу Польщі до ЄС.

У передмові до своєї статті «Львівська ідентичність: кнайпи – каляфйори – стінки» О. Кривдик зазначив, що «Ідентичність – це айсберг. І хоча надходить глобальне потепління, що має змогу розчинити її як таку, та було би варто розгледіти його підводну частину» [1, с.28]. Навіть в умовах інтенсивного розгортання глобалізаційних процесів роль ідентифікації у жодному випадку не відходить на другий план. Адже колективна ідентичність у межах

конкретного регіону забезпечує виживання спільтам та комунам значним чином за рахунок підживлення так званого захисного націоналізму. М. Кастельс визначив декілька можливих проявів ідентичності опору в сучасних умовах мережевого суспільства. Одним з них є те, що автор «Влади ідентичності» назвав націоналістичним відродженням, яке є реакцією національних держав або ж певних регіонів на виклики епохи глобалізації. В межах такого відродження відбувається реконструкція ідентичності на базі національності, яка посилюється за рахунок протиставлення чужому [2, с. 3]. Ідентичність опору формується внаслідок поєднання лінгвістичних, територіальних, етнічних, релігійних, історичних та політичних атрибутів. У рамках дослідження сукупності факторів, що формують середовище, в якому проходять процеси ідентифікації, на особливу увагу заслуговує аналіз символічних структур колективної пам'яті, а також те, яким чином вони конструюються, деконструюються та реконструюються.

Найдавніші контакти між поляками та українцями, на той час русинами, проходили на території Галичини. Особливо цікавим у такому контексті є те, як ці дві групи взаємодіяли у Львові, оскільки, як відомо, локальна ідентичність зазвичай конденсується у якому-небудь регіональному центрі. У своїй праці «Потрійний Львів, тобто Хроніка міста Львова» Б. Зіморевич називає це місто тригороддям. Згідно з автором, існувало три Львова. Перший, закладений Левом, був руським, його називали Львигородом, другий – Лембург, був німецьким, який з 1551 року став польським [3, с.1–44]. У ті часи німці усе ще посідали чільне місце у міській спільноті, але, за свідченнями цього історика, «постійним було перемішування тих двох народів між собою, як також і поєднання через спільні громадські обов'язки, так що і полякам відкрилася дорога і підхід до ради» [3, с.1–44]. Багатівікове співіснування з поляками не могло не відобразитися на ментальних уявленнях населення регіону. Як зазначив журналіст І. Лемко, «європейцями галичани стали завдяки загарбанню Річчю Посполитою, були затягнуті у «європейський рай» фактично насильницьки, за вуха. Як там що, але все ж стали європейцями, і цю європейськість ставимо наріжним каменем нашої галицької ментальності аж донині» [4, с.5]. І це цілком зрозуміло, враховуючи те, що Львів

розташувався ближче до Варшави і Кракова, аніж до столиці України, до Відня, аніж до Одеси, до Дрездена, аніж до Дніпропетровська, до Венеції, аніж до Луганська [4, с.5]. Навіть роки у складі СРСР не змогли остаточно стерти з пам'яті львів'ян таку ментальну схему координат, незважаючи на те, що Друга світова війна та повоєнні часи спричинили найвідчутніші корективи у демографічному складі мешканців Львова, адже від автохтонного населення мало що залишилося. У своїй спільній праці «Львів повсякденний» автори В. Михалик та І. Лемко наголосили на тому, що «радянський Львів найбільючіше відчув на собі наслідки трагічного поділу Європи та різких демографічних змін, властивих для усього СРСР» [5, с.6]. Поляки або ж масово виїжджали, або їх вивозили. Для порівняння, у часи Другої світової їх було 63%, а уже в 1989 році їх частка становила лише 1,2% [5, с.6]. Тим не менше, колективні уявлення про спільну історію і надалі відіграють свою роль у стосунках між народами. Тому не дивно, що польський елемент знайшов своє місце у формулі, за допомогою якої А. Бондар спробував описати типового мешканця Львова: «Львів'янин – переважно культурна особа і завжди сприймає заслуги свого міста з великою гордістю. Львів'янин вважає, що добре знає польську мову, але від його східного акценту в'януть вуха навіть у перемишлян» [6, с.384].

Швейцарський етнолог П. Сантливр виокремив три типи ідентичностей, похідних від культурних та лінгвістичних особливостей території. Першою у цій типології є історична і спадкова ідентичність, «яка спирається на важливі для спільноти події минулого або/та суспільно-культурний спадок, спадок природний і суспільно-економічний; по-друге – перспективна ідентичність, яка спирається на регіональні проєкції, інакше кажучи, є ідентифікацією, пов'язаною з більш чи менш конкретним уявленням про минуле регіону завдяки врахуванню (або неврахуванню) його історії, і, по-третє – ідентичність переживання, яка є відображенням повсякденного способу життя мешканців регіону, що може поєднатися з елементами історії, передбачення та спадщини» [7, с. 9]. Як бачимо, історична складова є наріжним каменем усіх трьох типів. Саме тому аналіз колективної пам'яті та політики пам'яті є наріжним каменем у дослідженні політичних ідентичностей будь-

якої спільноти. Дослідниця Л. Нагорна наголосила на тому, що «зафіксовані колективною пам'яттю образи подій (у формі культурних стереотипів, символів, міфів) виступають як інтерпретаційні моделі, які дають змогу індивіду та соціальній групі орієнтуватися в світі і в конкретних життєвих ситуаціях» [8, с.28]. Таку саму думку розвивав і І. Монолатій у статті «Свої» / «чужі» ідентичності». На переконання автора, дискурс територіальності є необхідною умовою модерної ідентичності, оскільки «самоідентифікація людини з певною територією – етнічною і/або політичною – завжди має ієрархічний характер. Зазвичай людина відчуває себе одночасно мешканцем і своєї країни, і одного з її регіонів, і конкретного населеного пункту (місцевості). При цьому різні рівні територіальної ідентичності відіграють різну роль – підкорення або панування» [7, с.10].

Саме ця територіальність і спричиняла напругу у польсько-українських відносинах у зв'язку з тим, що обидва народи розглядали одну і ту саму територію як арену для реалізації власної політичної волі. Тому проблема поділу Галичини і була постійним каталізатором міжетнічного конфлікту. І. Монолатій проілюстрував цю взаємну упередженість, а то і ненависть, за допомогою Л. фон Захер-Мазоха, який, у свою чергу, процитував дві приказки. Перша – польська «Як довго існуватиме світ, поляк не був і не буде русинові братом» та українська «Що лях, то враг» [7, с.20]. Тим не менше, незважаючи на такі сантименти, полякам та українцям доводилося співіснувати, адже перші домінували у Львові до 1945 року, а другі – були вимушені відігравати роль меншини. Як слушно зауважив В. Расевич, не варто забувати про те, що до середини XIX століття населення було аполітичним, а період масової політики починається вже з 1848 року [9, с.48]. До того часу протистояння між народами не мало політичного характеру. У своїй книзі «Національні громади Львова XVI – XVIII ст.» М. Капраль дослідив правову конфронтацію між поляками та русинами. Згідно з автором, руська община активізувалася у XV столітті. Поштовхом до цього був той факт, що у 1525 році міська рада не дала їй дозволу вільно проводити торгівлю та ремісничу діяльність, вступати в цехи, купувати нерухомість у будь-якій частині середмістя [10, с.98–99]. У ті часи такі суперечки

вирішувалися через судові процеси. У першій половині XVI століття українська громада продовжувала боротьбу з релігійними та економічними обмеженнями, внаслідок чого 20 травня 1571 року Сигізмунд Август своїм привілеєм зрівняв українську громаду з католицькою у всіх ділянках релігійного, економічного, правового та культурного життя [10, с.102]. Однак це рішення не тільки ігнорувалося, а й було скасовано 21 червня 1578 року Стефаном Баторієм [10, с.104]. Незважаючи на постійні утиски української громади, протистояння з поляками зазвичай мало мирний характер, за винятком деяких епізодів. Як зазначив М. Капраль, «конфлікти з елементами насильства вибухали звичайно в короткі періоди введення григоріанського календаря, полеміки навколо укладення унії, Визвольної війни середини XVII ст.» [10, с.155]. Після цього протистояння повернулося у правове русло, але і таке протистояння було чинником колективної ідентифікації. Адже русини були не лише меншиною, яка зазнавала утисків з боку привілейованої польської громади та не мала доступу до міських органів влади, вони відрізнялися за культурною та конфесійною складовими. Таким чином, постійна правова, економічна чи, особливо, релігійна конфронтація сприяла «залученню ширшого загалу українського населення до національної справи, виявам національного самоусвідомлення серед провідної верстви української спільноти Львова, котра групувалася навколо Успенського Ставропігійського братства» [10, с.157].

Незважаючи на те, що Львів, як зазначив М. Рябчук, ніколи не відігравав ключову роль у жодній державі, до якої належав, «ані тим більше не був справді значним політичним, культурним чи економічним «центром» на європейській чи світовій мапі», він відігравав важливу роль як для поляків, так і для українців, оскільки був центром «єдиної території, де бездержавні поляки та українці могли сьак-так плекати свою мову, культуру й ідентичність» [11, с.64]. Така історична особливість і призвела до виникнення міфів, які ще більше унеможливлювали формування спільної регіональної ідентичності. Йдеться про протилежні національні уявлення про «істинно польську Галіцію та Галичину як найбільш українську Україну» [12, с.106]. Українським П'ємонтом Львів став лише після того, як став ним для поляків; той факт,

що обидві спільноти претендували на одну і ту саму територію та символи, спричиняв постійну конкуренцію між ними, яка лише посилювалася релігійною складовою. Згідно з В. Расевичем, поява націоналістичної іреденти, яка мислила загальноукраїнськими категоріями, була зумовлена падінням Західноукраїнської республіки та репресивною політикою Польської держави [12, с.112]. Таким чином і відбулося символічне перетворення Галичини на Західну Україну. Саме про таку еволюцію вів мову О. Зайцев у статті «Львів націоналістичний: міф чи реальність?». Як зазначив автор, позитивний міф Львова як твердині українського духу виник на протигагу польському міфіві Львова «semper fidelis» – завжди вірного Речі Посполитій [13, с.160]. Спочатку місто стало вірним Україні, а згодом стало «відкритим для світу». Саме таке гасло стало новим курсом для Львова в уже незалежній Україні. Підґрунтям для нього стала європейськість, якою так пишаються самі львів'яни, а також прикордонне розташування, яке мало безпосередній вплив на минуле регіону. Через нього столиці Галичини і судилося стати містом зустрічі Заходу і Сходу Європи, воно ж і мало стати місцем примирення між поляками та українцями. Значним кроком до цього стало відкриття у 2005 році меморіалу Українській Галицькій Армії. На Личаківському цвинтарі В. Ющенко та А. Квасневський спільними зусиллями відкрили одразу два меморіали – «польським і українським солдатам, які загинули в боротьбі одні з одними в Першій світовій війні». Однак шлях до примирення був тривалим та непростим. Варто також зазначити, що порозуміння було досягнуто не на всіх рівнях, Волинська трагедія усе ще є болісною темою для істориків.

5 березня 2013 року у газеті «День» було опубліковано статтю «Два виміри польсько-українських відносин», автором якої був Г. Літвін. У ній Посол Польщі в Україні зробив огляд міждержавних стосунків за 20 років після підписання польсько-українського Трактату про дружні та добросусідські відносини. Як зазначив автор, «цей документ був продовженням політики, яку Польща розпочала 1989 року, відразу після здобуття цілковитої незалежності» [14, с.1]. Підтвердженням цього твердження стало те, що Польща, випередивши Канаду, першою вручила українській стороні формальні документи про визнання її незалежності та

бажання встановити дипломатичні відносини. На думку Г. Літвіна, це було «символічним та цілковитим успіхом, який не був настільки необхідним для жодної країни, як для Польщі. Поляки та українці, які жили біля кордону, здавалося, завмерли у взаємній ворожнечі після вторгнення на їхні території братовбивчої боротьби Червоної армії, а советська домінація прямувала до іммобілізації розвитку відносин поміж двома народами на довгі десятиліття» [14, с.1]. Тим не менше, новий курс польського МЗС за двома напрямками, який полягав у прагненні «одночасно мати добросусідські відносини з Росією та підтримувати стремління до незалежності республік СРСР, а після 1991 р. – тісної співпраці з новоутвореними державами та регулювання з ними достовірних відносин», не одразу розтопив лід між державами. За свідченням самого Посла, який розпочав свою роботу на посаді керівника Консульського агентства у Львові у червні 1991 року, «на початку 90-х років у Західній Україні в колах політичних діячів домінувала неприязнь та відсутність довіри до поляків» [14, с.1].

Недовіра та неприязнь між поляками та українцями передавалася з покоління в покоління протягом багатьох століть. Тому змінити формулу зі «свій» – «ворожий чужий» на щось інше було дуже непросто, хоча б тому, що такі почуття всіляко підживлювалися пресою та відвертими провокаціями, що можна підтвердити матеріалами газети «Високий Замок». 5 серпня 1995 року було опубліковано матеріал про зневажливий пам'ятник, встановлений у Любліні. Згідно з повідомленням, на ньому був зображений львівський лев зі щитом, польським варіантом герба Львова і написом – *Semper fidelis*, тобто було проігноровано офіційний герб міста [15, с.3]. 7 грудня у статті «У кожного свій біль» було виголошено протест Інформаційного центру Львівського міськвиконкому проти встановлення на польському військовому цвинтарі табличок з «одностороннім ідеологічним навантаженням», як-от – «невідомим героям, які полягли при обороні Львова і земель південно-східних». Відповідь львівської сторони була жорсткою: «Ніхто інший, а тільки польська вояччина під прикриттям надання допомоги львівським полякам розв'язала з новоутвореною 1 листопада 1918 року Західно-Українською Народною Республікою криваву загарбницьку війну, яка спричинилася до тисяч жертв

та окупації західноукраїнських земель. Львів і всі землі Галичини у 1918–1919 рр. обороняла від польських загарбників Українська Галицька Армія. І це повинні нарешті всі усвідомити» [16, с.2]. У жовтні 1996 року у Львові було проведено фестиваль польської культури, який мав стати ще одним кроком до примирення двох народів. Однак 12 листопада вийшла друком стаття у рубриці «Українофобія по-польськи». У ній було написано про судовий позов проти М. Свицького, автора тритомника «Історія польсько-українських конфліктів», якого було звинувачено у закликах до відокремлення південно-східних польських земель, що є зазіханням на територіальну цілісність держави [17, с.2]. З 1997 року Польща стала постійним героєм рубрики «Не по-сусідськи». Тим не менше, 15 квітня у статті «Вибачаємо і просимо вибачення» було опубліковано інформацію щодо операції Вісла з нагадуванням про те, що з нагоди 50-річчя цієї події у Варшаві було проведено Конгрес українців Польщі [18, с. 1–5]. Проте тоді ж опинився під загрозою зриву Фестиваль української культури у тому самому Перемишлі. 26 червня повідомлення черговий раз було негативним. Як виявилось, у Перемишлі у військовому гарнізонному костелі містилася меморіальна таблиця з Тризубом у перевернутому вигляді та таким текстом: «Невинному польському населенню, бестяльськи мордованому бандами УПА на південно-східних кресах Речі Посполитої у 1942–48 роках» [19, с.3]. Звичайно ж, не обходилося і без провокацій і з української сторони. У день річниці Конституції відзначилися представники УНСО, які кинули до підніжжя пам'ятника Тарасові Шевченку прапори Польщі, Росії та Румунії, потоптали по них та порвали [20, с.1].

У 2000-х роках відбулася трансформація не лише у міждержавних, але й у міжнаціональних відносинах. Значним поштовхом до цього стали події 2004 року, а саме – вступ Польщі до ЄС, а також «помаранчева революція». Безпосередня близькість до кордону з Європейським Союзом, зацікавленість України статусом асоційованого члена організації, а також роль Польщі у просуванні інтересів свого сусіда відіграли свою роль. Згідно з результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», 45% українців прихильно ставляться до президента Польщі Броніслава Комаровського, а близько 90% опитаних позитивно ставляться до

європейців, поляків, литовців та німців [21, с.1]. У той же час, згідно з матеріалами опитування польського Центру досліджень громадської думки, проведеного на початку січня 2013 року, кількість поляків з прихильним ставленням до України за двадцять років зросла від 13% до 31%, кількість негативно налаштованих зменшилася вдвічі – від 65% до 33% [22, с.1].

Одним з явищ, які супроводжують глибинні трансформації в суспільстві, є зміна ідентифікаційних орієнтирів, які, у свою чергу, спричиняють еволюцію ідентичностей. Така трансформація не є швидкоплинною, оскільки колективні ідентичності обумовлюються культурно-історичним спадком. Завданням нашого дослідження був аналіз такої зміни у ідентифікації на прикладі українсько-польських стосунків у регіоні, який відігравав важливу роль для обох сторін. Представники цих двох етносів вимушено ділили між собою єдину територію протягом багатьох століть в умовах національної конкуренції, що значним чином і спричинило взаємну неприязнь. Історично ідентифікація українців з поляками пройшла через декілька етапів. У першу чергу це була схема пригноблення – панування, згодом «свій – чужий», яка періодично змінювалася на «свій – ворог», після чого на передній план вийшла модель «свій – союзник». Остання масштабна трансформація була зумовлена «помаранчевою революцією» та вступом Польщі до ЄС, після якого вона взяла на себе роль адвоката України перед європейською спільнотою. Як бачимо, зміна курсу зовнішньої політики держави не супроводжується такою самою зміною у колективній ідентичності, оскільки вона формувалася століттями під впливом сукупності культурних, історичних, ідеологічних, економічних та інших факторів.

1. Кривдик О. Львівська ідентичність: кнайпи – каляфйори – стенки / О. Кривдик // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 28 – 32.

2. Eisenberg A. Identity Politics in the Public Realm / A. Eisenberg, W. Kymlicka. – Vancouver: UBC Press, 2011. – 293 p.

3. Зіморевич Б. Потрійний Львів, тобто Хроніка міста Львова / Б. Зіморевич // Незалежний культурологічний часопис «І» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimorowicz.htm>

4. Лемко І. Львів і європейськість / І. Лемко. – Львів: Априорі, 2013. – 136 с.
5. Михалик В. Львів повсякденний / В. Михалик, І. Лемко. – Львів: Априорі, 2009. – 240 с.
6. Бондар А. Не мій Львів / А. Бондар // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 381 – 386.
7. Монолатій І. «Свої»/«чужі» ідентичності / І. Монолатій // Незалежний культурологічний часопис «І» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n58texts/monolatij.htm>
8. Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л. Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
9. Расевич В. *Leopolis Multiplex* / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 46 – 55.
10. Капраль М. Національні громади Львова XVI – XVIII ст. / М. Капраль. – Львів: Піраміда, 2003. – 439 с.
11. Рябчук М. Історична і політична маргіналізація Львова / М. Рябчук // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 64 – 70.
12. Расевич В. Історія міфу Галичини / В. Расевич // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 102 – 114.
13. Зайцев О. Львів націоналістичний: міф чи реальність / О. Зайцев // *Leopolis multiplex*. – К.: Грані-Т, 2008. – С. 157 – 163.
14. Літвін Г. Два виміри польсько-українських відноси / Г. Літвін // Газета «День» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/dva-vimiri-polsko-ukrayin-skih-vidnosin>
15. Ляшківський В. Любов до Львова по-люблінськи / В. Ляшківський // *Високий замок*. – 1995. – Вип. 95. – С. 3.
16. У кожного свій біль // *Високий замок*. – 1995. – Вип. 166.
17. Українофобія по-польськи // *Високий замок*. – 1996. – Вип. 172.
18. Левицький М. Вибачасмо і просимо вибачення / М. Левицький // *Високий замок*. – 1997. – Вип. 59.
19. Дивна таблиця у польському військовому костелі // *Високий замок*. – 1996. – Вип. 101.
20. Чим завинили прапори? // *Високий замок*. – 1997. – Вип. 103–104.
21. Серед іноземних лідерів українці найбільше люблять Лукашенка – опитування // *Українська правда* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/23/7038653/>
22. Ставлення поляків до українців // *tvi.ua* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2013/02/03/stavlennya_polyakiv_do_ukrayin-civ_zminylos_za_20_rokiv_-_opytuvannya